

Міністерство освіти і науки України
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Кафедра «Психології» (№ 704)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Гарант освітньої програми

М. Є. Жидко
(підпис) (ініціали та прізвище)

« 31 » серпня _____ 2023 р.

СИЛАБУС ОBOB'ЯЗKОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Вікова психологія

(назва навчальної дисципліни)

Галузь знань: 05 Соціальні і поведінкові науки
(шифр і найменування галузі знань)

Спеціальність: 053 Психологія
(код та найменування спеціальності)

Освітня програма: Психологія
(найменування освітньої програми)

Форма навчання: денна, дистанційна

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Силабус введено в дію з 01.09.2023 року

Харків – 2023 р.

Розробник: Долгополова О.В., доц. каф. 704, к.психол. н.
(прізвище та ініціали, посада, науковий ступінь та вчене звання)

(підпис)

Силабус навчальної дисципліни розглянуто на засіданні кафедри психології
(№ 704)

Протокол № 1 від « 31 » серпня 2023 р.

Завідувач кафедри канд. психол. наук, доц.
(науковий ступінь та вчене звання)

(підпис)

Ю. І. Гулій
(ініціали та прізвище)

Погоджено з представником здобувачів освіти:

здобувачка групи 760пм (каф. 704)

(підпис)

В.А. Переверзева
(ініціали та прізвище)

1. Загальна інформація про викладача

Долгополова О.В., доц. каф. 704, к.психол. н. Викладає в університеті наступні дисципліни:

- Вікова психологія;
- Психологія спорту;
- Сімейне та подружнє психологічне консультування.

Напрями наукових досліджень: дослідження психофізіологічного стану людини; розробка методів корекції психологічного стану людини, розробка психологічних тренінгів, методик психологічного консультування.

2. Опис навчальної дисципліни

Семестр в якому викладається дисципліна –3;

Обсяг дисципліни:

Загальна кількість кредитів ЄКТС – 5, загальна кількість годин – 150, лекції - 32 години, практичні заняття - 32 годин (всього аудиторних занять - 64 годин), самостійна робота - 86 годин.

Форми здобуття освіти

Денна, дистанційна, дуальна.

Дисципліна – обов'язкова.

Види навчальної діяльності – лекції, практичні заняття, самостійна робота здобувача.

Види контролю – поточний, модульний та підсумковий (семестровий) контроль (іспит).

Мова викладання – українська.

Необхідні обов'язкові попередні дисципліни (пререквізити) – знання основ загальної психології

Необхідні обов'язкові супутні дисципліни (кореквізити) – знання основ «Загальна психологія», «Педагогічна психологія», «Історія психології», «Психологія особистості», «Соціальна психологія», «Психодіагностика».

3. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета вивчення. Метою викладання навчальної дисципліни «Вікова психологія» є формування компетенцій, що забезпечують засвоєння теоретичних основ закономірностей онтогенезу психічних процесів і властивостей особистості в їхньому взаємозв'язку з особистістю людини в умовах навчання і виховання на кожній стадії його психічного розвитку, вивчення індивідуальних відмінностей між людьми на кожній стадії психічного розвитку. Надання знань щодо властивостей бакалаврів визначати,

аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання. Самостійно обирати та застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проєктивні методики тощо) психологічного дослідження та технологій.

Завдання:

Основні завдання вивчення дисципліни пов'язані з формуванням наступних загальних та професійних компетенцій:

1. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
2. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати інформацію з різних джерел.
3. Здатність генерувати нові ідеї (креативність) стосовно розвитку людини.
4. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.
5. Здатність використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій психологічного дослідження та технологій.
6. Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації щодо системи професійного відбору кандидатів.
7. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.
8. Здатність до розуміння природи поведінки особистості, її діяльності та вчинків.
9. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел, а саме інформацію про різні авторські концепції розвитку людини.
10. Здатність до критичного аналізу різних теорій розвитку.

Результати навчання.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких результатів навчання:

А. Знання.

1. Визначати, аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи щодо їх розв'язання.

2.Знати та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога, а саме при використанні психодіагностичного інструментарію, формулюванні висновків та рекомендацій.

Б. Уміння:

1. Демонструвати розуміння закономірностей та особливостей розвитку і функціонування психічних явищ в контексті вивчення дисципліни.

2. Формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника професійних завдань.

3. Демонструвати навички командної роботи у процесі вирішення фахових завдань.

В. Комунікація:

1. Емпатійно взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові особливості.

Г. Автономія та відповідальність:

1. Демонструвати відповідальне ставлення до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.

4. Зміст навчальної дисципліни

Модуль 1.

Змістовний модуль 1.

Тема 1. Предмет і завдання курсу. Предмет психології розвитку людини. Поняття суб'єктивної реальності. Закони і норми розвитку суб'єктивності в онтогенезі як предмет психології розвитку людини. Погляд на розвиток людини як на "природний" і "штучний" процес. Місце і значення психологічного знання про людину і його розвиток у педагогічній діяльності. Основні задачі і структура вікової психології.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Тема 2.Психологічне поняття віку і проблема періодизації психічного розвитку. Поняття психологічного віку. Вчення Л.С. Виготського про вік. Поняття вікових криз у різних теоретичних підходах. Уявлення про соціальну ситуацію розвитку.Основні підходи до періодизації психічного розвитку. Критерії періодизації.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Тема 3. Історія та сучасний стан закордонної психології розвитку.
Становлення зарубіжної вікової психології. Вплив еволюційних ідей на становлення дитячої психології. Щоденники спостережень за розвитком дітей - початок дитячої психології (І. Тен, Ч. Дарвін, В. Прейер). Потреби педагогічної практики і психологія розвитку. Створення психологічних лабораторій при школах. Психологічні суспільства по вивченню дітей. Внесок А. Бине, Ст. Холу, Е. Клапареда, Дж. Селли в розвиток дитячої психології. Натуралістичні концепції онтогенезу людської психології. Теорія рекапітуляції як перша теоретична концепція в дитячій психології. Уявлення про психічний розвиток людини Ст. Холу, Дж. Болдуїна, К. Гросса. Нормативний підхід до психічного розвитку А. Гезелла. Теорія трьох ступіней дитячого розвитку К. Бюлера. Теорія конвергенції двох факторів В. Штерна в поясненні розвитку дитини. Психологічна обмеженість двофакторних теорій дитячого розвитку. Соціологічний (культурологічний) підхід до онтогенезу психології людини. Соціум як пояснювальний принцип у французькій соціологічній школі (Е. Дюркгейм, П. Жані й інші). Французька генетична психологія (А. Валлон, Р. Заззо). Американська школа культурної антропології Ф. Боас. Кроскультурні дослідження закономірностей розвитку і виховання дітей М. Мід. Міжкультурні дослідження пізнавального розвитку дітей Дж. Брунера. Психоаналітичні теорії дитячого розвитку. Епігенетична теорія розвитку особистості Е. Еріксона. Теорія соціального навчання в сучасній американській психології (Р. Сирс, Дж. Доллард, Дж. Роггер, А. Бандура, Ю. Бронфенбреннер та ін.). Женевська школа генетичної психології Ж. Піаже. Гуманістична психологія та її можливості в поясненні процесів психічного розвитку людини.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Тема 4. Історія та сучасний стан вітчизняної вікової психології.
Дореволюційний період розвитку вікової психології в Росії. Становлення російської вікової психології (середина 1950-х - початок 1970-х рр. XIX в.). Вплив суспільних умов життя Росії д/п XIX ст. на зародження та становлення дитячої психології. Гуманістична спрямованість робіт перших вітчизняних дитячих психологів. Марксистський період розвитку вітчизняної вікової психології. Перебудова психології розвитку на ідеології марксизму (1918-1936 рр.). Боротьба матеріалістичної й ідеалістичної ліній у вітчизняній психології (К. М. Корнілов - Г. І. Челпанов). Природничонаукова орієнтація радянської психології розвитку. Уявлення про суспільно-історичну природу розвитку людини в матеріалістичній психології. Основні досягнення російської дитячої психології в 1920-1930 рр. Внесок у психологію розвитку

людини М. Я. Басова, П. П. Блонського, Л. С. Виготського, О. Р. Лурія, О. О. Смирнова, І. А. Соколянського, С. Л. Рубінштейна. Основні напрямки розвитку вітчизняної вікової психології в період з 1936 по 1960 рр. Павловський період у психології розвитку (1940-1960 рр.). Проблеми психічного розвитку людини в працях С. Л. Рубінштейна, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, Б. Г. Ананьєва, О. В. Запорожця, А. О. Люблинської, Н. О. Менчинської та інших. Теоретико-експериментальні дослідження проблем розвиваючого навчання Л. В. Занкова, В. В. Давидова, . Б. Ельконіна.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Модуль 2.

Змістовний модуль 2.

Тема 5. Психологічна характеристика немовляти. Феноменологія родової кризи. Народження дитини - перехід до нового типу розвитку. Нормальне розв'язання кризи народження. Розвиток дитини в перші тижні життя. Криза новонародженості. Дитина і дорослий як партнери по емоційно насиченій співпраці. Первинні форми свідомості немовляти. Криза дитинства. Нормальне розв'язання кризи дитинства.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Тема 6. Психологічна характеристика раннього віку. Раннє дитинство Типовий портрет дитини раннього віку. Мовний розвиток дитини. Криза раннього дитинства Нормальне розв'язання кризи раннього дитинства. Самозвеличення і самостійність в ранньому дитинстві.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Тема 7. Психологічна характеристика дошкільного віку. Дошкільне дитинство. Віковий портрет дошкільника. Передумови і умови розвитку в дошкільному дитинстві. Сюжетно-рольова гра як основна форма дитячої самодіяльності. Структура ігрової діяльності й її значення для психічного розвитку дошкільника. Інші види діяльності і їх роль в суб'єктивації розвитку дошкільника.

Спілкування дитини і дорослого. Дитячі співтовариства і міжособистісні відносини у дошкільників. Індивідуальна суб'єктивність

дошкільника. Рефлексія діяльнісного досвіду і розвиток свідомості дошкільника. Виникнення самосвідомості дитини і становлення порівняльної рефлексії. Самооцінка у дошкільника.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Тема 8. Психологічна характеристика молодшого шкільного віку. Криза дитинства. Криза 6-7 років; його феноменологія і причини. Розпад колишніх і становлення нових форм дії. Криза дитинства - вступ до відповідального соціального життя. Зародження персональності, «Я» дитини, тип його самозвеличання.

Форми спілкування дитини з дорослими і однолітками. Формування дружніх компаній. Усвідомлення своєї невмілості і дитячості. Пошук суспільно значущої і оцінюваної діяльності. Нормальне розв'язання кризи дитинства - готовність дитини до шкільного навчання.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Модуль 3.

Змістовний модуль 3.

Тема 9. Психологічна характеристика підліткового віку. Криза отрочтва. Феноменологія кризи отрочтва. Руйнування звичних форм дитячо-дорослих відносин і встановлення нових форм взаємостосунків з дорослими і однолітками. Підліток і дорослі (вчителі, батьки, інші). Підліткові співтовариства. Ведуча діяльність - інтимно-особистісне спілкування (Ельконін). Полове дозрівання і проблеми міжособистісного спілкування. Навчання і спілкування в діяльності підлітків. Відчуття дорослості у підлітків. Потреба в самоствердженні і самостійності в підлітків.

Експериментування і становлення умілості у підлітків. Структура самосвідомості у підлітків. Самовиховання в підлітковому віці. Розвиток пізнавальної сфери у підлітків. Учбова діяльність підлітків в системі багатоманітних видів діяльності. Нормальне розв'язання кризи отрочтва.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Тема 10. Психологічна характеристика юнацького віку. Віковий портрет хлопця (дівчини). Співпраця хлопців і дорослих. Співтовариства однолітків в юнацькому віці. Дружба, любов хлопців і дівчат. Закономірності

розвитку в юнацькому віці. Становлення суб'єктності в юності. Юність як завершальна стадія ступеня персоналізації. Здатність до організації діяльності і самоорганізації в ній. Становлення світогляду. Розвиток моральної свідомості (концепція Л Колберга). Відношення до праці і вибір професії. Особове і професійне самовизначення в юності.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Тема 11. Психологічна характеристика зрілого віку. Криза юності. Феноменологія кризи юності. Молодість - період активного соціального, професійного і індивідуального розвитку. Криза молодості і його психологічна характеристика.

Дорослість. Вступ у шлюб. Проблеми молодої родини. Народження і виховання дітей. Молодість як період інтенсивного пізнавального розвитку. Завершення процесів індивідуалізації особистості в стадії дорослості. Половікова спільність (онуки, діти, однолітки) і соборність людини. Родові здібності й індивідуалізований рід. Відкриття еквівалентності людини і миру в кризі дорослості. Криза зрілості (55-65 років).

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Тема 12. Психологічна характеристика старості. Віковий портрет старої людини. Закономірності розвитку людської суб'єктивності в старості. Два психологічних типи старості. Зміни в психології старих і людей похилого віку. Вихід на пенсію і припинення активної трудової діяльності в старості. Звуження простору міжособистісних відносин у старості. Спроби осмислення феномена смерті. Відхід з життя рідних і близьких людей.

Форма занять: лекція, практичне заняття, самостійна робота.

- Обсяг аудиторного навантаження: 4 годин (л – 2, п – 2).

- Обов'язкові предмети та засоби (обладнання, устаткування, матеріали, інструменти): відсутні.

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Тема 1. Предмет і завдання курсу	-
	Тема 2. Психологічне поняття віку і проблема періодизації психічного розвитку	2

	Тема 3. Історія та сучасний стан закордонної психології розвитку	2
	Тема 4. Історія та сучасний стан вітчизняної вікової психології	2
	Тема 5. Психологічна характеристика немовляти	4
	Тема 6. Психологічна характеристика раннього віку	4
	Тема 7. Психологічна характеристика дошкільного віку. Психологічна характеристика дошкільного віку. Використання методів проєктивної психології у віковій психології. Характеристика тестів і їхнє використання. Тести «Будинок. Дерево. Людина», «Кінетичний малюнок родини», «Неіснуюча тварина».	4
	Тема 8. Психологічна характеристика молодшого шкільного віку. Дослідження готовності дитини до шкільного навчання. Тест Векслера. Дослідження тривожності дитини дошкільного і молодшого шкільного віку. Тест Р. Тэммл, М. Дорки, В. Амен. Тест шкільної тривожності Філіпса.	4
	Тема 9. Психологічна характеристика підліткового віку. Робота психолога з підлітками. Діагностика стану агресії в підлітків. Діагностика стану агресії в підлітків. Опитувальник Басса-Дарки.	2
	Тема 10. Психологічна характеристика юнацького віку. Робота психолога з представниками юнацького віку. Методика «Автопортрет».	2
	Тема 11. Психологічна характеристика зрілого віку	2
	Тема 12. Психологічна характеристика старості	4
	Разом	32

5. Індивідуальні завдання

Не передбачено навчальним планом

6. Методи навчання

Словесні, наочні, практичні.

7. Методи контролю

Поточний контроль (теоретичне опитування й розв'язання практичних завдань), модульний контроль (письмова відповідь на 2 питання за розділами курсу) та підсумковий (семестровий) контроль (іспит).

8. Критерії оцінювання та розподіл балів, які отримують здобувачі

Складові навчальної роботи	Бали за одне заняття (завдання)	Кількість занять (завдань)	Сумарна кількість балів
Змістовний модуль 1			
Робота на лекціях	0	6	0
Робота на семінарських заняттях	0 ... 5	4	0 ... 20
Модульний контроль	0...30	-	0 ... 30
Змістовний модуль 2			
Робота на лекціях	0	6	0
Робота на семінарських заняттях	0 ... 5	4	0 ... 20
Модульний контроль	0...30	-	0... 30
Усього за семестр			0...100

Прийнята шкала оцінювання

Сума балів	Оцінка за традиційною шкалою	
	Іспит	Іспит
90 – 100	Відмінно	Зараховано
75 – 89	Добре	
60 – 74	Задовільно	
0 – 59	Незадовільно	Не зараховано

Критерії оцінювання роботи здобувача протягом семестру

Задовільно (60-74). При виконанні модульних контрольних робіт, без принципових помилок, виконано не менш ніж 50 % від загальної кількості питань. Знати зміст основних понять навчальної дисципліни. Вміти за зразком наводити приклади втілення теоретичних знань в практичну площину при виконанні практичних завдань. Вміти за допомогою викладача (додаткові, уточнюючі запитання, допомога у формулюванні думки та т. ін.) розв'язувати задачі прикладного характеру.

Добре (75-89). При виконанні модульних контрольних робіт без помилок виконано не менш ніж 75 % від загальної кількості питань. Досконало знати зміст основних понять навчальної дисципліни. Вміти

самостійно наводити приклади втілення теоретичних знань в практичну площину при виконанні практичних завдань. Вміти логічно, обґрунтовано пояснювати наявність зв'язку між ними (припустимі несуттєві помилки, які студент самостійно виправляє після додаткового уточнення з боку викладача). Вміти без суттєвої допомоги викладача розв'язувати задачі прикладного характеру.

Відмінно (90-100). При виконанні модульних контрольних робіт без принципових помилок виконано не менш ніж 90 % від загальної кількості питань. Досконально знати теоретичний матеріал навчальної дисципліни та вміти застосовувати його при розв'язанні практичних завдань. Відповіді теоретичнообґрунтовані, логічні, з дотриманням культури мови.

9. Політика навчального курсу

Відпрацювання пропущених занять відбувається відповідно до розкладу консультацій, за попереднім погодженням з викладачем. Питання, що стосуються академічної доброчесності, розглядає викладач або за процедурою, визначеною у Положенні про академічну доброчесність.

10. Методичне забезпечення

Підручники, що видані викладачами кафедри

1. Кочарян О.С., Долгополова О.В., Жидко М.Є. Психологія розвитку - навч. посібн. - Х. : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського "Харк. авіац. ін-т", 2014. - 72с. khai.psyho@gmail.com

2. Кочарян О.С., Жидко М.Є., Абдурахманова І.В., Харченко С.Г. Методики психодіагностики у сімейному консультуванні - навч. посіб. - Х. : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського "Харк. авіац. ін-т", 2010. khai.psyho@gmail.com

3. Жидко М.Є., Фаворова К.М., Долгополова О.В., Кузьміна С.В. Методики і техніки подружнього й сімейного консультування – навч. посіб. – Х. «ХАІ», 2018. khai.psyho@gmail.com

11. Рекомендована література

Базова

1. Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія / В. М. Поліщук. – Суми, 2007. – 330 с.

2. Білоус О. В. Вікова психологія: Навчальний посібник. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2015. – 108 с.

3. Вікова психологія / [за ред. Г. С. Костюка]. – К. : Рад. шк., 1976. – 269 с.

4. Вікова і педагогічна психологія : Навчальний посібник / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька та ін.] – К. : Каравела, 2006. – 209 с.

5. Кулагина И. Ю. Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет) : Учебное пособие / И. Ю. Кулагина. – М. : Изд-во УРАО, 1998. – 187 с.

6. Кацавець Р. Вікова психологія. Навчальний посібник. К.: Алерта, 2019. – 112 с.

7. Павелків Р. В. Вікова психологія : підр. Київ : Кондор, 2011. - 469 с.

Допоміжна

1. Заброцький М. М. Вікова психологія : Навчальний посібник / М. М. Заброцький. – К. : МАУП, 1998. – 92 с.

2. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 2006.

3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В. Скрипченко. Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук 2-ге вид. Київ: Каравела, 2007. 400 с.